

Резюме

Бигун В.С. Добросочность как принцип правосудия: постановка проблемы и современный дискурс.

В статье освещается актуальность добросочности как потенциального принципа правосудия, предлагается анализ отдельных положений и периодизация современного дискурса в Украине: пропедевтика и начало изучения зарубежного опыта (1991–2000 гг.); интернализация зарубежного опыта и дальнейшие декларационные акты (2001–2014 гг.); юрисдикции этики и добросочности в судебной деятельности (с 2014 г.).

Ключевые слова: философия правосудия, добросочность, отбор судей.

Summary

Bihun V. Integrity as a Principle of Justice: Defining the Issue and its Modern Discourse.

The article highlights the relevance of (personal) integrity as a potential principle of justice, outlines an analysis of some issues and periodization of its modern discourse in Ukraine: propaedeutics and the launch of the study of foreign experience (1991–2000); internalization of foreign experience into practice and ensuing declarative acts (2001–2013); legalization of ethics and integrity in judicial activity (since 2014).

Key words: philosophy of justice, integrity, selection of judges.

УДК 340.15

О.Й. ВОВК

Олександр Йосипович Вовк, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЛИТОВСЬКА МЕТРИКА: ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО МІСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ XV–XVIII СТОЛІТЬ

Дослідження історичних джерел українського права в наш час набуває все більшого значення, особливо при підвищенні ефективності правового регулювання суспільних відносин, одним із засобів якого є ухвалення чинних нормативно-правових актів з усіх напрямів економічного та соціально-політичного розвитку України, особливо у сфері муніципального самоврядування. При проведенні децентралізації та реформуванні державного управління підготовку проектів нового законодавства доцільно здійснювати не тільки із запозичення іноземного досвіду, а й із вивчення традиційних історико-правових документальних джерел, які накопичувалися в різноманітних (державних, приватних, магістратських, судових тощо) архівах, починаючи з середньовіччя. Одним із таких історичних державних архівів є Метрика Великого князівства Литовського XV–XVIII ст., що існував у період становлення та розквіту міського самоврядування в містах України.

Вирішенням проблем, які стосуються історичної суті Метрики Великого князівства Литовського XV–XVIII ст., останніми роками займалися такі видатні вітчизняні та зарубіжні науковці: С. Абросимова, Д. Анужите, А. Балюніс, Е. Баніоніс, А. Блануца, И. Валиконите, Д. Вашук, Е. Гудавічюс, Г. Боряк, Г. Голенченко, С. Думін, Л. Жеребцова, П. Кеннеді Грімстед, К. Климова, М. Ключко, С. Лазутка, І. Матяш, Т. Старостина та ін. Однак потрібно зазначити, що за деяким винятком здебільшого вони присвячені формуванню Метрики Великого князівства Литовського як державного архіву, характеристик її структури та історіографії. Тому, на наш погляд, їх слід віднести до археографічних, загальноісторичних, а не історико-правових робіт з еволюції українського права взагалі та муніципального зокрема.

Метою наукового дослідження даної статті є характеристика Метрики Великого князівства Литовського як комплексу документальних джерел міського (муніципального) права українських міст під час їх перебування у складі Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) та Речі Посполитої (далі – РП) періоду XV–XVIII століть.

Характеризуючи Метрику Великого князівства Литовського (*або далі* – Литовська метрика), як історико-джерельного феномена, вчені вдаються до яскравих епітетів, визнаючи її як: найінформативніший комплекс джерел з історії соціально-економічного розвитку і міжнародної політики; документальне джерело першорядного значення з історії; комплекс упорядкованих і об'єднаних у книги різноманітних матеріалів з діловодства; збір специфічних матеріалів; основний і найбільш багатий комплекс джерел права; комплекс офіційних матеріалів; найбільший за параметрами, значимістю й хронологічним охопленням збір пам'яток духовної культури, мов та писемності тощо. І це, безумовно, відповідає

її науковій цінності. Матеріали Литовської метрики крім усього іншого насичені реаліями середньовічного суспільно-політичного та економічного життя взагалі та правового побуту українських міст зокрема. Дійсно, жодна солідна наукова праця з історії середньовічної України не обходилась без залучення документальних матеріалів Литовської метрики.

На нашу думку, Метрика Великого князівства Литовського за часи свого існування пройшла декілька періодів, які відрізняються за її функціональним призначенням. Перший період: середина XV – друга половина XVI ст. – Литовська метрика – це архівний збірник суверенного, незалежного Великого князівства Литовського, до складу якого входили спочатку українські князівства, а потім землі-воєводства (Волинське, Київське, Подільське тощо) та самоврядні міста, що мав суто практичне значення. Другий період, конкретно від укладення Люблінської унії 1569 р. та до III поділу Речі Посполитої 1795 р. – Литовська метрика як документальний архів автономного Великого князівства Литовського, яке зберегло у складі федеративної Речі Посполитої свої органи управління, судоустрій, канцелярію та архіви. Проте в травні – червні 1569 р. паралельно з переговорами на Люблінському з'їзді про утворення нової федеративної держави відбувається процес переходу Підляшшя, Волинського, Київського та Брацлавського воєводств від Великого князівства Литовського до Королівства Польського. Тобто, на момент підписання об'єднавчого договору між двома державами про утворення Речі Посполитої 1 липня 1569 р. майже всі українські землі вже були у складі Польщі. Так, наприклад, привілей короля Сигізмунда-Августа про приєднання Києва до Польського королівства був виданий ще 5 червня 1569 року¹. У межах автономії Великого князівства Литовського залишились тільки північно-західно-українські землі Берестейщини й Пінщини та їх міста, що залишились підвідомчими державному архіву ВКЛ. Третій період – від приєднання більшої частини бувшого Великого князівства Литовського до Російської імперії у 1795 р. та до нинішнього часу – Литовська метрика – це своєрідний бібліотечний архівний фонд різних сховищ стародавніх актів переважно Варшави, Вільнюсу, Кракова, Москви, Познані та Санкт-Петербурга, який є важливим комплексним джерелом з історії муніципального права міст України.

Визначаючи Метрику Великого князівства Литовського як архів, тобто сукупність різних документів, що зібрані в результаті діяльності державних органів, організацій або осіб², потрібно насамперед усвідомити, до якої саме категорії архівних установ він належав у XV–XVIII ст. Саме поняття «Метрики» різними дослідниками формулювалося неоднозначно. По-перше, під Литовською метрикою вважають збірник книг-копій, які зберігалися в канцелярії Великого Князівства Литовського. Ще в XIV ст. було заведено копіювання і вписування в окремі книги актів, що виходили з великокняжої канцелярії, оскільки оригінали відсилалися сторонам. По-друге, Литовська метрика розглядається як своєрідна колекція різних за юридичним значенням документів, що формувалася в процесі становлення архіву Литовсько-Руської держави. По-третє, Литовська метрика визнається як державний архів усього Великого князівства Литовського, а не тільки великокняжої канцелярії. Цього погляду дотримувались ще у XX ст. одні з найвидатніших археографів Литовської метрики С.Л. Пташицький, Н.Г. Бережков, Н.П. Ковальський, історики-правники Р.М. Лашенко, М.Д. Чубатий, В.Т. Пашуто та багато інших науковців. Крім того, існують думки, що це був великокняжий архів або окремий архів державної канцелярії та деякі інші. Ми схилиємося до третьої точки зору про те, що Литовська метрика – це державний архів Великого Князівства Литовського, який включав в себе оригінали державних нормативно-правових актів (загальноземські жалувані грамоти, судебники, статuti тощо), книг-копій, екземпляри міжнародно-правових договорів, ярлики татарських ханів, інвентарі, люстрації та деякі інші документи. Найбільше документального матеріалу, що стосувався міського права українських міст (державних, приватних, самоврядних), було зосереджено саме в копійних книгах. Крім державного архіву ВКЛ у містах з магдебурзьким правом самоврядування функціонували магістратські архіви, а оригінали цивільних та кримінальних ухвал, що стосувалися міст як юридичних осіб або їх приватних мешканців, зберігалися в судових та трибунальських архівах. Проте через дефіцит історичної інформації спірним залишається питання чи архів під назвою Метрика ВКЛ дійсно був чинною державною юридичною особою, чи це була структурна установа державної канцелярії ВКЛ.

Найдавніша письмова звістка про Метрику Великого Князівства Литовського уціліла за 1495 р., коли князь Глинський звернувся до великого князя Олександра з проханням видати з архіву дублікат одного документа за часів короля Казимира IV, і великий князь той дублікат видав. З цієї ж звістки довідуємося, що архів знаходився тоді в Троїцькiм замку, а не в столичному місті Вільно³. Проте частина документів, оригінали та первинні копії котрих втрачені, дійшли до нашого часу вже в копіях копій, тому все ж таки більш можливо, що загальнодержавний архів почав формуватися саме за великого князя литовського Вітовта на початку XV ст. після узгодження ним протиріч з королем польським Владиславом-Ягайлом. Хоча з книг Литовської метрики видно, що деякі копії нормативних актів, які були включені до архіву, датуються 80–90 pp. XIV століття.

Одним із технічних заходів писарів-канцеляристів архіву Метрики ВКЛ на чолі з підканцлером було виготовлення копій з наданих нормативних актів у вигляді уставних грамот, привілеїв, листів як

окремим землям, станам, приватним фізичним особам, так і конкретним містам. Через те, що в середньовічному європейському діловодстві терміни латинською мовою «копія» і «метрика» ототожнювалися, то й архівні папери в Литовсько-Руській державі мали ці обидві назви. Із ускладненням та розширенням функцій державної влади удосконалювалися канцелярська та архівна справи. Механізм роботи зі складання книг-копій був наступним. Писарі готували проекти великокняжих листів (привілеїв, уставів, договорів тощо) й одночасно заносили їх текст у канцелярські реєстри по кілька десятків у межах до одного року. Потім реєстри переписувались у «зшитки» («книги»), а декілька «зшитків» становили книги-копії або метрики, що зберігалися в XV ст. у великокняжій скарбниці, яка в той час поєднувалася з державною скарбницею Великого Князівства Литовського. На основі цих скарбниць і був утворений початковий архів Литовської метрики. Книги Метрики ВКЛ, на думку Е. Баніоніса, склалися з «підсерій» («одиниць зберігання») за видами документальних текстів копій. Кожна «підсерія» відзначалася хронологічною компактністю (до одного місяця) і єдиним місцем підготовки (створення) актових текстів⁴. Одним із основних завдань архіву було те, що на випадок втрати оригіналу документа, або при вирішенні привілейного судового спору, можна було б надавати дублікат і таким чином охороняти від підроблювання видані листи-привілеї. Звичайно надання таких архівних послуг проводилося не безкоштовно, а за визначену платню, поповнюючи тим самим державну скарбницю, кошти з якої виділялися на утримання того ж самого архіву.

Метрика ВКЛ, яка виконувала нотифікаційні (реєстраційні) функції, була практичним атрибутом правової системи держави, додатковим гарантом соціально-економічних та політичних прав усіх станів (включаючи міщан), державних та громадських інститутів й конкретних осіб⁵. На нашу думку, архів Метрики Великого Князівства Литовського з XV ст. був одним із суб'єктів правового регулювання суспільними відносинами в Литовсько-Руській державі.

Як зазначалося вище, після укладення Люблінської унії 1 липня 1569 р. та утворення нової федеральної Речі Посполитої, яка формально складалася з трьох провінцій: Великопольща і Малопольща (Коронні землі) та Литва (землі ВКЛ), правовий статус Метрики ВКЛ як архівного закладу стосовно українських земель та міст змінюється. Хоча в 17 артикулі постанови Люблінського сейму зазначалося, що «...всі права, привілеї, даровані від початку унії по цей час у Великому князівстві Литовському, усіма предками короля і самим його величності королем народам литовському, руському, жемойтському та іншим народностям і громадянам Великого князівства Литовського, а також землям, повітам, родам та особам, повинні залишатися недоторканими і ні в чому непорушними»⁶, попри намагання литовської сторони згадані вище інкорпоровані землі (Волинь, Київщина, Брацлавщина, Підляшшя) повернути не були⁷. Велике князівство Литовське зберігало власний уряд та всі його установи, включаючи архів Литовської метрики, який продовжував виконувати реєстраційні функції тільки для деяких давньоукраїнських етнічних міст Берестейської та Пінської земель (Кам'янець, Кобрин, Берестя Дубровиця, Висоцьк, Любязь тощо), які залишилися у складі ВКЛ. Українські землі та міста, що входили до складу Речі Посполитої (друга пол. XVI – середина XVII ст.), перебували в межах Малопольської провінції у складі семи воєводств (Руське, Белзьке, Подільське, Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське), знаходилися під юрисдикцією архіву Коронної метрики (центрального архіву Речі Посполитої). Така територіальна структура залишалася практично незмінною: навіть незважаючи на тимчасову (у ході воєнних дій) або сталу (у результаті укладення мирних договорів) втрату Речі Посполитої території окремих воєводств і земель, вони де-юре продовжували перебувати в її складі (зберігалися уряднича ієрархія, шляхетський сеймик, представництво у вальному сеймі тощо). Українські землі, що залишилися в структурі РП до 1795 р., входили до складу воєводств: Волинського (Луцька, Кременецька, Поліська землі), Володимирського (Володимирська, Дубенецька, Ковельська землі) і, частково, Холмського⁸. Взагалі за часів Речі Посполитої функціонували чотири архіви центральної влади в Короні: коронний архів у Кракові (нині зосереджені документи до 1765 р.); коронний архів у Варшаві, який складається з документів дипломатично-політичного характеру з кінця XVI ст. до 1794 р.; Метрика більшої коронної канцелярії та Метрика меншої коронної канцелярії (утворюють сьогодні єдину збірку Коронної метрики). Інформація щодо українських земель Речі Посполитої (Корони) знайшла своє відображення переважно в Коронній метриці⁹, але це інша тема дослідження. До відділу книг вписів королівської канцелярії належать також книги Руської, або Волинської, метрики, що велися протягом 1569–1673 рр. і концентрували в собі офіційні копії вихідних документів польської Коронної канцелярії, які стосувалися трьох воєводств: Київського, Волинського, Брацлавського, а з 1620 р. – ще й Чернігово-Сіверщини⁹, але цей історико-правовий факт вже стосується іншої, хоча й спорідненої теми дослідження.

Особливостями функціонування Метрики ВКЛ періоду 1569–1795 рр. можна вважати наступне. Насамперед з кінця XVI – початку XVII ст. офіційно закріплюється в нормативно-правових актах розгорнута назва архіву – «Метрика Великого князівства Литовського», а з середини XVII ст. в місцевих канцелярських книгах за аналогією з «Коронною метрикою» з'являється визначення «Литовська метрика»¹⁰, яке традиційно використовується і дотепер як назва деяких сучасних архівних фондів. Характерними стають дві тенденції подальшої діяльності, а саме: а) зовнішня – територіальна; б) внутрішня – тематич-

на. За зовнішньою тенденцією відбувається постійне звуження юрисдикції архіву Литовської метрики через територіальні втрати ВКЛ, але спочатку зберігається цікаве явище. Коли нове українське місто вперше отримувало магдебурзьке право на самоврядування, то копія цього акта вноситься до книг Коронної метрики, а якщо видавались привілеї старим містам, то до Литовської метрики. Наприклад, копія «Грамоти короля Стефана на магдебурзьке право новоутвореному на татарському шляху місту Корсуню, з описом вольностей і повинностей міщан» від 8 лютого 1585 р., занесена до Коронної метрики (Книга записів 26/27, л. 332–334)¹¹, а, наприклад, копія «Королівської грамоти київським міщанам на право вибрання собі войта» від 28 травня 1570 р. – до Литовської метрики (Волин. Зап. кн. 305, л. 13–14)¹². Проте вже наприкінці XVI ст. всі нормативні акти центральної влади українським містам Київщини, Волині та Брацлавщини копіювалися в архіві Коронної метрики. Що стосується внутрішньої тенденції діяльності Литовської метрики, то вона розширювалася, оскільки включала до свого складу книги діловодства інших установ. Наприклад, в Литовську метрику у XVII ст. потрапили «воєводські книги» Яна Юрієвича Глібовича 1542–1548 рр., Івана Горностая та канцлера ВКЛ Миколи Яновича Радзівіла. У складі Метрики ВКЛ протягом XVI–XVII ст. опинилися книги Смоленського воєводського архіву та архівні матеріали Лівонського ордену тощо¹³. Наступною особливістю даного періоду в історії архіву Литовської метрики є перша його ревізія, яка була започаткована розпорядженням Вального сейму Речі Посполитої 1607 р. зі створенням спеціальної комісії із сенаторів для звірення книг з оригіналами та внесення виправлень. Результатом кропіткої роботи комісії став документ під назвою «Реєстр книг Метрики Великого князівства Литовського, переданих мною, віленським воєводою Леоном Сапегою його світлості Альорехту Станіславу Радзівілу, князю на Оликі та Несвіжі, канцлеру Великого князівства Литовського, в нинішнім, тисяча шістсот двадцять третьому році місяця березня одинадцятого дня», до якого увійшли, крім інших документів, «Латинські магдебурзькі книги», а саме: 1. Складені під час правління підканслерства каштеляна трокського і маршалка п. Остафія Воловича за 1579 рік. 2. Магдебурзькі книги за часів правління його милості короля Стефана, що закінчується 1590 роком¹⁴, які є історичними джерелами міського права вітчизняного середньовіччя. Потрібно звернути увагу й на таке: під час визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. та створення власної держави з чинними інститутами влади й управління саме архів Метрики Великого князівства Литовського став зразком для створення архіву Генеральної канцелярії Гетьманату, який функціонував до повної ліквідації автономії України у складі Російської імперії. Коротко кажучи, незважаючи на всі політичні зміни, Литовська метрика до кінця XVIII ст. для українських міст та окремих міщан зберігає своє практичне значення тому, що в разі підтвердження своїх попередніх прав їм потрібно було звертатися до даного архіву.

Після останнього розділу Речі Посполитої починається третій архівно-фондовий період Литовської метрики, коли її документи разом із матеріалами Коронної метрики у 1796 р. були перевезені до Санкт-Петербурга. Заволодіння і контроль над архівами Литовської та Коронної метрик мали спочатку скоріше політичні, а не наукові цілі. Недарма архівні першоджерела насамперед передали у відання імператорського Кабінету, а згодом одну (основну) частину Литовської метрики за височайшим повелінням було визначено помістити на зберігання до Урядового Сенату, а другу, що містила в собі документацію зовнішньополітичного характеру, – в Колегію іноземних справ. Виконуючи це розпорядження в 1798 р. розпочала роботу комісія для того, щоб зробити першочерговий розбір та пересистематизацію справ, які надійшли з новоотриманих фондів¹⁵. Інтегруючи нові захоплені області до своїх володінь, влада Російської імперії завжди намагалася позбавити їх всіляких атрибутів державності – як символічних, так і практичних. Адже інформація, що була зосереджена в Литовській метриці, використовувалася владою для захоплення нових вірнопідданих та для боротьби із незадоволеними царським режимом шляхтичами й міщанами, підтверджуючи одним попередні привілеї та позбавляючи їх іншим.

Наукова робота в Російській імперії над матеріалами Литовської метрики розпочинається з 1803 р., коли була створена особлива Литовська експедиція Урядового Сенату під назвою «Метрики приєднаних провінцій», яка повинна була систематизувати її документи та розробити механізм їх використання¹⁶. Наступним етапом оформлення фонду Литовської метрики був 1835 р., коли за іменним указом імператора була створена спеціальна комісія з метою практичного використання її матеріалів представниками дворянських кіл для підтвердження та встановлення родових прав, привілеїв тощо. Ця комісія закріпила поділ документів фонду Литовської метрики на 12 відділів. У 1887 р. Литовська метрика була переведена на зберігання із Санкт-Петербурга в Москву до Московського архіву Міністерства юстиції. На основі інвентарного опису 1835 р. С.М. Пташицьким було зроблено новий печатний опис¹⁷, який у тому ж році був опублікований. У 1923 р. спеціальна змішана російсько-українсько-польська комісія на основі п. 4 ст. XI Ризького мирного договору постановила видати польському уряду частину матеріалів фонду Литовської та Коронної метрик, в основному тих, що належали до останньої. Усього було передано 531 одиницю зберігання (419 книг, 43 акти, 50 родоводів і 19 карт)¹⁸. За часів СРСР суттєві ревізії фонду Литовської метрики проводились у 1939, 1952 та 1954 роках.

Починаючи з 1987 р., нові археографічні дослідження книг Литовської метрики періодично видаються переважно наступними навчальними та науковими закладами: Інститутом історії Литви, Інститу-

том історії Національної академії наук Білорусі, Національним історичним архівом Білорусі, Інститутом історії Польської академії наук, Островським відділом Інституту археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського Національної академії наук України, Вільнюським університетом, Інститутом слов'язознавства Російської академії наук тощо¹⁹, які повинні використовуватися істориками права.

Найбільше матеріалів Литовської метрики, які стосуються стародавнього українського міського права, зосереджено в Російському державному архіві давніх актів (далі – РДАДА), тому саме ними ми оперуємо. Сучасний склад фонду Литовської метрики за змістом документів, що зберігаються в РДАДА, наступний: 1) Книги записів 1386–1771 рр. – 219 одиниць зберігання; 2) Книги судних справ 1506–1791 рр. – 302 одиниці зберігання; 3) Книги публічних справ 1263–1794 рр. – 36 одиниць зберігання; 4) Книги переписів 1542–1779 рр. – 25 одиниць зберігання; 5) Сигиллата (опис документів) 1645–1653 рр. – 2 одиниці зберігання; 6) «Нові книги» – одна одиниця зберігання; 7) Посольська метрика Великого Князівства Литовського 1488–1776 рр. – 79 одиниць зберігання²⁰.

Переважно документи з історії України збереглися в Книгах записів Литовської метрики № 6, 11, 17, 20, 22, 23, 37, 38, 47 та ін. Книги судових справ містять здебільшого акти кримінального змісту («вироки», «декрети», «справи», «скарги», «свідчення» тощо). Книги публічних справ репрезентують сеймові рішення, постанови, посольства до іноземних держав, а також привілеї на земельні володіння, відкриття торгів тощо. У Книгах переписів, наприклад, замкові люстрації містять опис замкових споруд, зброї, дають уявлення про категорії міщан, їхні служби та повинності на замок, замкову охорону, торгівлю, мита, форми соціальної боротьби, культурне життя тощо²¹. А в 4 та 6 «Книгах переписів» РДАДА (кн. 561 і 563) вміщено описи («пописи») українських міст та замків – Черкас, Канева, Києва, Остра, Мозира, Вручена, Житомира, Вінниці, Брацлава, Кременця, Луцька та Володимира 1545–1552 рр.²², які мають наукову звітку про міське державне та громадське управління. Аналіз хронологічного розподілу українських актів у Книгах записів та судних справ у загальному масиві Литовської метрики показує, що найбільша кількість пожалувань і підтверджень припадає на середину першого десятиліття XVI ст. (понад 15 % всіх актів), на середину 30-х років (до 25 %), а на кінець 40-х та початок 60 років (до 15 %)²³. Інформація, що вміщена в цих документах, має велике значення для визначення основ українського міського права, особливо періоду XV – другої половини XVI століть.

Документи Литовської метрики, що стосувалися міського права 77 українських міст та містечок XVI ст., у змісті якого виділялися норми, які, з одного боку, регулювали організацію міського життя та управління містом, а з іншого – норми, що визначали правовий статус мешканців (міщан) міст, в основному зосереджені в таких книгах фонду РДАДА: 42-х Книгах записів (720 док.); 20-ти Книгах судних справ (263 док.); 9-ти Книгах публічних справ (29 док.); 2-х Книгах переписів (повністю)²⁴. Так, велика частина документів книг записів (3–12, 14, 15, 17–25, 27–33, 35–39, 41–45, 47–50) відображає історію найбільших міст України: Луцька (155 док.), Києва (131 док.), Володимира (58 док.), Кременця (50 док.), Овруча (35 док.), Кам'яця (20 док.), Брацлава (20 док.), Черкас (21 док.), Острога (20 док.) та ін. Значущість книг переписів у їх тематичній компактності. З цього комплексу до історії міст України першої половини XVI ст. належать повністю дві книги: 561 (за 1545 р.) і 263 (за 1552 р.), що включають описи («люстрації», «пописи») 12 українських замків. Книги переписів містять кількісні характеристики прибутків і повинностей городян, оборонних споруд та військової техніки, ремісничого виробництва і торгівлі. Особливий інтерес являють собою антропологічні дані, що дають змогу реконструювати кількісний та національний склад міських мешканців, ремісничі професії тощо. Комплекс книг публічних справ містить документи загальнодержавного значення (матеріали сеймів, статuti й дарування). У книгах комплексу (№ 523, 524, 526–532) виявлено 23 документа, що відносяться як в цілому до всіх міст України, так і конкретно до Києва, Луцька, Кам'яця, Черкас, Брацлава. За змістом більшість документів комплексу присвячено питанням міського устрою та управління, виконання повинностей різними категоріями міських мешканців і розвитку міст як центрів торгівлі. У книгах судових справ (221–224, 226, 227, 230, 231, 235, 239, 248, 249, 251, 254, 258, 261, 263–269) містяться документи з історії 36 міст і містечок України, передусім Луцька (52 док.), Києва (37 док.), Кременця (21 док.). Найбільша кількість документів міститься в книгах: 222, 224, 231, 239, 266, 268. Виявлені документи відрізняються видовою різноманітністю, найчастіше зустрічається такі назви, як «лист», «вирок», «справа»²⁵. Ми погоджуємось з думкою тих науковців, які вважають: якщо при дослідженні історії суспільства ВКЛ користуватися як джерелом тільки актами книг судових справ Литовської метрики, то ця історія мала б досить спотворений вигляд. Водночас цілком очевидно, що не тільки окремі казуси судових справ, а й сам процес та іноді, здавалося би, мимохідь кинута фраза, може значно розширити наше уявлення про тогочасне суспільство, про систему його цінностей і понять, про правопорядок і повсякденне буття²⁶.

Ми вважаємо, що до основних документів книг-копій Литовської метрики, які репрезентують історію міського права українських міст, належать: 27 локаційних привілеїв про заснування нових міст; 8 актів-листів про надання містам магдебурзького права на самоврядування; указні, повідомні, дарувальні, пільгові, підтверджуючі, подільні, заставні, виправні, дозвільні та ін. грамоти – привілеї як окремим городянам, так і міським громадам; реєстри та інвентарі міських господарств; інструкції воєводам,

державцям, єпископам, ігуменам та приватним землевласникам стосовно їх взаємовідносин із самоврядними містами; судові справи тощо. Особливої уваги серед документів нормативно-правового характеру, на наш погляд, заслуговують недостатньо досліджені так звані грамоти упорядкування українських міст XV–XVI ст., до яких можна віднести 21 копію листів великих князів литовських, що зберігаються у фонді Литовської метрики. Грамоти упорядкування міст відрізняються від магдебурзьких грамот на самоврядування тим, що по-перше, не змінювали правового статусу українських міст у Великому князівстві Литовському, а удосконалювали вже існуючий правопорядок та закріплювали їх правовий «status quo» – саме цим вони за формою були подібні до місцевих земських хартій. По-друге, вони надавалися великими князями литовськими і королями польськими як містам, де існувало ще старе вічове громадське самоуправління, так і містам з новим магдебурзьким правом самоврядування. Від усіх інших привілейних грамот, які стосувалися міського управління, вони відрізнялися тим, що їх суб'єктом завжди була міська громада та самоврядні органи влади. Наприклад, до них можна віднести «Уставну грамоту Литовського великого князя Олександра Київським міщанам» 26 травня 1494 р. (Книга записів 6, л. 14–16)²⁷, «Жалувану грамоту Литовського великого князя Олександра Київським міщанам» 4 червня 1497 р. (Книга записів 5, л. 43)²⁸ та «Уставну великокняжу грамоту Київському войту та міщанам» 14 травня 1499 р. (Книга записів 5, л. 128, об.-130)²⁹ в яких вміщені норми цивільного, податкового, сімейного, кримінального та процесуального права.

Враховуючи сказане вище, ми можемо зробити висновок, що діяльність архіву Метрики Великого Князівства Литовського, стосовно більшості українських міст періоду його функціонування у XV–XVIII ст., можна вважати одним із своєрідних засобів правового регулювання з метою упорядкування суспільних відносин у сфері міського самоврядування для їх захисту та подальшого позитивного розвитку. При цьому, здійснюючи реєстраційні функції, Литовська метрика накопичила значну частину документів і стала престижним фондом першоджерел для вивчення історії українського права. Хоча з кінця XX – початку XXI ст. праця архівістів та джерелознавців над розвідкою книг Литовської метрики посилювалась, проте лише невелика частина величезного обсягу змісту цього комплексного історичного джерела поки що залучена в науковий обіг. Тому для того, щоб бути першоджерельною основою історико-правових досліджень, особливо з історії міського права України, цю роботу потрібно максимально активізувати зі залученням істориків-правників.

¹ Гудавичюс Э. История Литвы с древнейших времен до 1569 года / Э. Гудавичюс; пер. Г.И. Ефремова. – М.: Фонд им. И.Д. Сытина Valtrus, 2005. – Т. I. – 686 с. – С. 652.

² Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х.: ВД «Школа», 2006. – 1008 с. – С. 37.

³ Чубатий М.Д. Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права / М.Д. Чубатий / за ред. В. Іваненка – К.: Ноосфера, 1994. – 224 с. – С. 102.

⁴ Банионис Э.К. К вопросу о генезисе книг Литовской метрики (последняя четверть XV века) / Э.К. Банионис // Lietuvos Metrika: 1988 metų tyrinėjimai. – Vilnius, 1992. – P. 8–45. – P. 24.

⁵ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал. : Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; маст. З.Э. Герасімовіч. – 2-е выд. – Мінск: БелЭн, 2007. – 2: Кадэцкі корпус. – Яцкевіч. – 792 с. – С. 304.

⁶ Белоруссия в эпоху феодализма: сб. документов и материалов: в 3 т. / под ред. А.И. Азарова и др. – Минск: Изд-во АН БССР, 1959. – Т. I: С древнейших времен до середины XVII века. – 518 с. 1959. – С. 150–157. – С. 155.

⁷ Камінський С.А. Історія Речі Посполитої як історія братніх народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / Анджеј Суліма Камінський; пер. з пол. Я. Стріхи. – К.: Наш час, 2011. – 263 с. – С. 61.

⁸ Вінниченко О.О. Річ Посполита / О.О. Вінниченко : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Rich_Pospolyta – С. 8.

⁹ Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І.Б. Матяш та К.І. Климової. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. – 612 с. – С. 58, 60.

¹⁰ Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал. : Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш.; маст. З.Э. Герасімовіч. – 2-е выд. – Мінск: БелЭн, 2007. – 2: Кадэцкі корпус – Яцкевіч. – 792 с. – С. 304.

¹¹ Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль - Губернаторе: Часть восьмая. – Том V. Акты объ украинской администраціи XVI – XVII в.в. – Киевъ: Типографія Императорскаго Университета Св. Владиміра, 1907. – 562 с. – С. 240–243.

¹² Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссією. – Томъ первый (1361–1598). – Санктпетербургъ: Типографія Эдуарда Праца, 1863. – 320 с. – С. 172.

¹³ Хорошкевич А.Л. Литовская метрика, состав и пути формирования / А.Л. Хорошкевич // Исследования по истории Литовской метрики: сб. научных трудов. – М.: Институт истории СССР АН СССР, 1989. – 385 с. – С. 11–31. – С. 18–21.

¹⁴ Голенченко Г.Я. Реестр книг метрики Великого княжества Литовского 1623 г. / Г.Я. Голенченко // Исследования по истории Литовской метрики: сб. научных трудов. – М.: Ин-т истории СССР АН СССР, 1989. – 385 с. – С. 336–374. – С. 369.

¹⁵ Автократова М.И. К вопросу об истории формирования и архивного освоения фонда ЛМ / М.И. Автократова, А.С. Светенко // Исследования по истории Литовской метрики: сб. научных трудов. – М.: Институт истории СССР АН СССР, 1989. – 385 с. – С. 105–117. – С. 108.

¹⁶ Там само. – С. 119.

¹⁷ *Светенко А.С.* К истории описания документов ЛМ / А.С. Светенко // Литовская метрика: Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции (апрель 1988 г.). – Вильнюс: Ин-т истории Академии наук Литовской ССР, 1988. – 68 с. – С. 63–66. – С. 65.

¹⁸ *Автокротова М.И.* Вказана праця. – С. 114.

¹⁹ Книги Литовской метрики изданные в 1987–2015 гг. Новости Литовской метрики. Lietuvos istorijos metraštis. News of Lithuanian Metrica / Научно-информационное приложение журнала «Ежегодник истории Литвы». № 14–2015. – Вильнюс: Институт истории Литвы, 2016. – 44 с. – С. 36.

²⁰ *Светенко А.С.* Вказана праця. – С. 66.

²¹ Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І.Б. Матяш та К.І. Климової. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. – 612 с. – С. 5.

²² *Дашкевич Я.Р.* О достоверности публикаций материалов Литовской метрики по данным описания Киевского замка 1552 г. / Я.Р. Дашкевич // Исследования по истории Литовской метрики: сб. научных трудов. – М.: Институт истории СССР АН СССР, 1989. – 385 с. – С. 158–184. – С. 158.

²³ *Боряк Г.В.* Украинские акты ЛМ XV – середины XVI вв.; историко-географический аспект / Г.В. Боряк // Литовская метрика: Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции, Апрель 1988 г. – Вильнюс: Институт истории Академии наук Литовской ССР, 1988. – 68 с. – С. 12–15. – С. 13.

²⁴ *Абросимова С.В.* Документы ЛМ как источник по истории городов Украины первой половины XVI в. / С.В. Абросимова // Литовская метрика: Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции (апрель 1988 г.). – Вильнюс: Институт истории Академии наук Литовской ССР, 1988. – 68 с. – С. 18–20. – С. 18.

²⁵ *Абросимова С.В.* Документы Литовской метрики как источник по истории городов Украины первой половины XVI века: автореф. дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02; 07.00.09 / С.В. Абросимова. – Днепропетровск, 1988. – 16 с. – С. 9–10.

²⁶ Литовская метрика (1540–1541). 10-я книга судебных дел (копия конца XVI в.) / С. Лазутка и др. – Вильнюс: Изд-во Вильнюсского университета, 2003. – 262 с. – С. LX.

²⁷ Литовская метрика. Книга 6 (1494–1506). Книга записей 6. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 6 (1494–1506). Užrašymų knyga 6. Parengė A. Baliulis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. – 516 p.

²⁸ Литовская метрика. Книга 5 (1427–1506). Книга записей 5. Lietuvos Metrika (1427–1506). Knyga Nr. 5. Užrašymų knyga 5. Parengė ir pratarė bei komentarus parašė E. Vanionis. Vilnius: Mokslas, 1993. – 404 p.

²⁹ Там само.

Резюме

Вовк О.Й. Литовська метрика: історичне джерело міського права України XV–XVIII століть.

У статті зроблено історико-правовий аналіз Литовської метрики як комплексу джерел міського права України XV–XVIII століть, охарактеризовано періоди її формування за функціональним призначенням. Визначено сукупність документів архівного фонду Литовської метрики, що стосуються історії права України взагалі та історії міського права українських міст зокрема.

Ключові слова: Метрика Великого князівства Литовського, державний архів, українські міста, документи, міське право, історичне джерело, фонд Литовської метрики, відділи, книги-копії.

Резюме

Вовк А.И. Литовская метрика: исторический источник городского права Украины XV–XVIII веков.

В статье проведён историко-правовой анализ Литовской метрики как комплекса источников городского права Украины XV–XVIII в.в., охарактеризованы периоды ее формирования по функциональному назначению. Определена совокупность документов архивного фонда Литовской метрики, касающихся истории права Украины вообще и истории городского права украинских городов в частности.

Ключевые слова: Метрика Великого княжества Литовского, государственный архив, украинские города, документы, городское право, исторический источник, фонд Литовской метрики, отделы, книги-копии.

Summary

Vovk O. Lithuanian metrica: historical source of urban law of Ukraine of XV–XVIII centuries.

The article deals with the historical and legal analysis of the Lithuanian metric as a complex of sources of urban law of Ukraine of the XV–XVIII centuries, describes the periods of its formation according to the functional purpose. The set of documents of the archive fund of the Lithuanian metrica concerning the history of the law of Ukraine in general and the history of urban law of Ukrainian cities in particular are determined.

Key words: Metrica of the Grand Duchy of Lithuania, state archive, Ukrainian cities, documents, city law, historical source, Lithuanian metrica fund, departments, copy books.